

שלושה שינויים בתודעת השואה

נעיין בשינויים שחלו בשנים האחרונות בתודעת השואה במישור הדתי, הלאומי והמוסרי. כרקע לחלק מעניינים אלו נעמיד את שיחתו של הרב צבי קוק.

שיחה של הרב צבי יהודה קוק על השואה

מהי החשיבות של הקדמה זו?
מהי מביעה מבחינתו של המחבר? מה תפקידה בכללות הטקסט [השיחה]?
לאור תשובתך מהי המשמעות של הפסקה הבאה?

"לא הייתם בוורשה באופן אישי. אינכם יודעים מה זו ורשה. הייתי בוורשה, הכרתי אותה בקיומה ובחייה. נפגשתי עם הציבור, העם הקדוש, הגאונים והצדיקים, האישים הכלל-ישראליים. הרבה אפשר לדבר עליהם... ובאו רשעים אלה, ימח שמם, סבון עשו מגופותיהם!... מה קרה פה? חידה!... כל המילים, המחשבות וההרגשות, הן טיפה מן המים לעומת מה שהיה כאן. גם טיפה מן המים אינה ביטוי מתאים: אין להן שייכות וערך מכל הבחינות לעומת מה שקרה. גם כל האבלות, כל הצעקות וכל הקינות, אין להן ערך לעומת מה שהיה... אין לבוא בקושיות ותלונות על ריבונר-של-עולם... שיא החטאים הוא להתפלא על הקדוש-ברוך-הוא! יש לפעמים מצבים בחיי האדם בהם אין מבינים את ההנהגה האלוהית, ואז באים בקושיות ותלונות על ריבונר-של-עולם. ביקורת זו על הקדוש-ברוך-הוא, היא החטא היותר גדול, הנובע מחוסר אמונה בהשגחה האלוהית. גם הקושיות על השואה הן בגדר תלונה על הקדוש-ברוך-הוא.

מהי הטענה? אילו חקירות מותר לערוך ואלו לא? מה נחשב 'לדות', ומה 'בוגר'? איך מצליחים לעקוב אחר ה'חשבון האלוקי'?

הכל בא בסוד ד'. כל סדר ההנהגה האלוהית אינו גלוי לנו. לעשות חקירות בעניין השואה הוא מעשה ילדות. רק בזהירות גדולה ומתוך בגרות רוחנית אפשר לגשת לעניין הנורא הזה. ראשית כל יש לזכור שקיים הבדל בין חשבון אלוהי לחשבון אנושי... החשבון שלנו הוא חשבון הווי, לעומת החשבון האלוהי שהוא חשבון של דורות. יש עניינים גדולים ונוראים שחובקים זרועות עולם, ואין אנו מוכשרים להבין אותם ולהקשות עליהם קושיות... אין לשעבד את הקדוש-ברוך-הוא למחשבות ולתפיסות שלנו! רק אחרי שמבינים זאת, אפשר לגשת בדחילו ולנסות להבין אפס קצהו על עניינו...

למה חוזרים כאן התיאורים הללו?

אין מילים כדי לתאר את הזוועות הנוראות, האימות והמזעזעות של השואה, וכך היא תישאר בזיכרון לכל הדורות. אי-אפשר לעצור את הכעס כנגד הנאצים ימח שמם, שלא רק הרעו לנו, אלא אף הפכו אותנו למשוגעים וטרופי דעת... אף-על-פי שמעשי ד' הם בגדר סוד, ואיננו מבינים אותם, בכל זאת עלינו להתבונן בכל מה שאירע. כל הקושיות וכל תמהון הלבב נובעים מחולשה רוחנית, מחוסר דבקות אלוהית, מקטנות הסתכלותית...

לא מחשבותי מחשבותיכם. הבנה זו אינה צריכה לנבוע משלילה, אלא אדרבה, מתוך התרוממות גדולה אפשר להכיר שכל ענייני האדם והמציאות שייכים לעולם מוגבל, אך קשורים לעולם בלתי-מוגבל...

כל עם-ישראל הוא גוף אחד שלם שמופיע בבריאותו רק בארץ-ישראל. בגלות אנו נמצאים במצב לא נורמלי ולא בריא, והשיבה לארץ-ישראל היא שיבה

מהו ההסבר לשואה שמוצע כאן? האם מובן מדוע איננו הסבר 'רגיל' או 'ילדותי'? ולסכום האם הסבר זה נשמע באוזניך? מתקבל [עד כמה שניתן] על לברך?

לנורמאליות, בגלות איננו במלוא בריאותינו... אמנם לא לנצח יבשו עצמותינו... והנה מגיע זמן החזרה לבריאותינו - הקיץ הקץ! אין זה תהליך כל כך פשוט. יש מצבים שקשה להתנתק מן הגלות, אבל הגיע הזמן של תחיית העם וגאולת הארץ... מופיעים מצבים הדומים לזה של עבד האומר: 'אהבתי את אדוני'. יהודים מתאהבים בגלות ומסרבים לעלות לארץ ישראל. אך הגלות אינה יכולה להמשך לעולם ועד. .. כשמגיע זמן הגאולה, קורה שיש סיבוכים, וחלק גדול מעם ישראל נדבק ב'זפת הגלות'... ואפילו צדיקים גדולים לפעמים קשורים לגלות וטומאתה. אז מתחיל טיפול א-לוהי פנימי עמוק ונסתר של היטהרות, מטומאה זו, ניתוח וריפוי. כל המיליונים שבישראל הם יחד גוף אחד, וכשהוא מתעכב מהבראתו בגלל דבקתו בארץ העמים יש צורך בניתוח א-לוהי אכזרי... אין דרך אחרת אלא 'ויקחני בציצית ראשי' כדי להעלותם לארץ ישראל בעל כרחם...

כאמור נעסוק בשינויים. נפתח ב -

א. השינוי הדתי

נפתח לדין דתי בסוגיית השואה עולה טענה שיש לה ניסוח בהיר אצל הרב ברקוביץ:

הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ, אמונה אחר השואה עמ' 3-5

מי רשאי לעסוק בשואה?

אבל באמת יש לשאול שאלה אחת מכרעת: מי רשאי לעסוק בנושא השואה? האם לא מי שחזה את השואה מבשרו הוא? מי שהיה בתופת הגטאות, במחנות ההשמדה או במשרפות, הוא ואשתו וילדיו, בני משפחתו האחרים וידידיו, הם ועוד אחים יהודים לאין מספר מכל רחבי אירופה, שחיו, סבלו ונשארו בחיים? או שמא רשאי לעסוק בנושא השואה כל מי שקרא עליה, שמע על אודותיה, אולי אפילו חווה אותה בדמיונו?... המאמין האדוק, שלא היה שם, אבל מצדיק את הדין בנמיכות רוח, מצדיק לא את אבדנו שלו, אלא את אבדן שישה מיליוני אחיו, ומעליב באמונתו את אסירי מחנות ההשמדה הקדושים, שנשארו איתנים באמונתם באלוהי ישראל לנוכח המוות. אלה יכולים לבוא ולומר למאמין נלהב שכזה: "מה אתה יודע על אמונה, על היות מאמין? כיצד אתה מעז להצדיק סבל שאינו מנת חלקך. כבוש יצרך, ושתוק!" אבל גם אלה שלא היו שם, ובכל זאת מכריזים בקול גדול שאינם מאמינים באלוהי ישראל, מעליבים את אסירי מחנות ההשמדה שאיבדו את אמונתם. אלה עשויים לפנות אל התיאולוגים הרדיקלים שלנו ולומר להם: "כיצד אתם מעיזים לדבר על אבדן האמונה? מה אתם יודעים על אבדן האמונה - אתם שלא ראיתם מה שראינו אנחנו, ולא התנסיתם במה שהתנסינו אנחנו?" לנוכח האמונה הקדושה בתוך המשרפות, אמונתם נטולת הספק של אלה שלא היו שם היא וולגרית. אבל אי-האמונה של האינטלקטואל המתוחכם החי בחברת השפע השלווה - לעומת האובדן הקדוש של אמונתם של שרופי המשרפות - היא תועבה.

- האם באמת רק מי שהיה שם יכול לומר דברים בעלי משקל ביחס לשואה? האם הטיעון הזה תקף היום?
- נבחן שאלה זו דרך אחד הטקסטים ביותר מזוהים ומזהים את דילמת האמונה לאור השואה:

מתוך הספר אני מאמין, עמ' 302-307:

באחת החורבות של גיטו וראשה, בין ערמות אבנים ועצמות אדם, נמצאה, חבוייה בתוך בקבוק קטן של בנזין, הצואה דלהלן, כתובה בידי יהודי בשם יוסל ראקובר בשעות האחרונות לחייו בגיטו וראשה העולה בלהבות.

פורסם בטעות (?) כמסמך אותנטי. נתגלה כיצירתו הספרותית של צבי קוליץ איש התנועה הרביזיוניסטית. חבר בארגונייה בשנת 1946 חולל סערה עם פרסומו ויותר בעושר של סופרלטיבים [טקסט יפה ואמיתי, כמו שרק ספור יכול להיות' - לוינס 1963]. יצא בהוצאת משרד הבטחון בשנת 2000.

וארשה 28 באפריל 1943.

אני, יוסל בן יוסל ראקובר מטארנופול, מחסידי של הרבי מגור, חוטר מגזע קדושים וצדיקים גדולים ממשפחות ראקובר ומייזלס, כותב את השורות הלו שעה שגיטו וארשה עומד בלהבות והבית, שבו אני נמצא עכשיו, הוא אחד האחרונים

שהאש עדין לא אחזה בהם. זה מספר שעות שאש התותחים מופנית נגדנו, והקירות סביבי נאכלים ומתפוררים על ידי האש המאיימת. לא יארך הרבה זמן וגם הבית הזה, בו אני נמצא ייחפך, כמו כל הבתים שלנו בגיטו, לקבר עבור מגינו ודרי. על פי קרני השמש האדומות במיוחד, חדות השיפודים, החודרות בעד האשנב הקטן והסתום למחצה של חדרי, בעדו ירינו במשך ימים ולילות אל השונא, מבחין אני כי ערב עתה, דמדומי שקיעה. השמש ודאי אינה יודעת ולא כלום. עד כמה לא אצטער ששוב לא אראנה...

אני מת מתוך שלוה, אך לא מתוך ספוק; מוכה, אך לא מיואש; כמאמין, אך לא כמתחנן; כמאוהב באלוקים, אך לא כאומר-אמן עיוור שלו.

הלכתי אחריו גם אם הירחקני מעימו; קיימתי את מצוותיו גם אם יסרני על כך; אהבתי, היתי ונשארתי מאוהב בו גם אם דכאני עד עפר, ענני עד מוות, שמני ללעג ולקלס.

הרבי שלי היה חוזר ומספר לי תמיד על יהודי שנמצא עם אשתו וילדו מן האינקוויזיציה הספרדית, ובספינה קטנה על פני ים גועש הגיע לאי סלעים אחד. בא הברק והרג את אשתו. באה סערה והטילה את ידלו לים. לבדו וערירי כאבן, עירום ויחף ונפחד מהרעמים והברקים, בשיער מופרע וידיו לאלוקים שלוחות, המשיך היהודי לילך בדרכו על אי הסלעים השומם ופנה לאלוקים כה לאמור:

"רבון העולמים, נמלטתי לכאן כדי שאוכל לעובדך באין מפריע, לקיים את מצוותיך ולקדש את שמך; אך הרבה אתה עושה שאעזוב גם את דתי. ברם, אם עולה על ליבך כי יעלה בידך, בניסיונותיך אלה, להגותני מן הדרך הישר, מודיע אני לך, אלוקי ואלוקי אבותי, כי לא יעלה בידך כלל וכלל. יכול אתה לדכאני, יכול אתה לקחת מעמי את היקר לי והטוב ביותר בעולם, יכול אתה לייסרני עד מוות - אני תמיד אאמין בך. תדע נאמנה שעל כורחם של יושבי שמים יהודי אני ויהודי אהיה. ולא יועיל כל מה שהבאת ותביא עלי!"

ואלה הם גם דברי האחרונים אליך, אלוקי החרון שלי; לא יעזור לך מאומה! הכל עשית כדי שאתבדה בך, כדי שלא אאמין בך, אולם מת אני כפי שחייתי, תוך אמונה סלעית בך.

שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד!

- האם לקולות הבוטים הללו עשוי להיות הד גם בלבם ובפיהם של בני הדור השני והשלישי? ראו תקדים תלמודי - לאן ניתן לנתבו?

יומא סט ב

אמר רבי יהושע בן לוי למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה. אתא [=בא] משה

אמר: האל הגדול הגבור והנורא אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו? לא אמר נורא. אתא דניאל אמר: נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר גבור. אתו אינהו [אנשי כנסת הגדולה] ואמרו: אדרבה זו היא גבורת גבורתו שכובש את יצרו שנותן ארך אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות. ורבנן [=ירמיה ודניאל - רש"י] היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה? אמר רבי אלעזר מתוך שיודעין בהקדוש ברוך הוא שאמיתי הוא [=מסכים על האמת ושונא את השקר - רש"י] לפיכך לא כיובו בו:

מה עמדתכם הדתית - התיאולוגית [במידה וקיימת] ביחס לשואה?

ב. השינוי הלאומי

ביחס לאופיו של יום השואה התקיים ויכוח ציבורי נוקב שההכרעה הראשונית בו עמדה במבחן ובשינוי במשך שנות המדינה. תמצית מסוימת לבירור זה לקוטה מן מוויקיפדיה.

קביעת התאריך של יום הזכרון

סביב קביעת התאריך שייחד ליום הזיכרון התנהל דיון שעיקרו איזה יום יוכל לסמל את תקופת השואה. כאשר התנהל הוויכוח סביב השאלה הזו, הגישה לגבי [זיכרון השואה](#) הייתה להלל את [האתוס](#) של היהודי הלוחם, את אלו שנאבקו [בנאצים](#). רק בעשורים מאוחרים יותר התגבשה גישה שכללה בזיכרון השואה גם גיבורים מסוג אחר - אלו שעמדו בזוועות המלחמה וקידשו את החיים, ילדים שהבריוח מזון וכדומה. בשל כך, רצו לייחד את יום השנה לפרוץ [מרד גטו ורשה](#) כיום הזיכרון לשואה ולגבורה. אולם [המרד בוורשה](#) פרץ ב-[19 באפריל 1943](#), [י"ד בניסן](#) ערב [חג הפסח ה'תש"ג](#), וערב חג הפסח איננו תאריך מתאים ליום זיכרון לאומי. לבסוף הוחלט בשנת [1951](#) לקבוע את כ"ז בניסן - תאריך שהוא שישה ימים לאחר תום חג הפסח ושבע לפני [יום הזיכרון לחללי צה"ל](#). [1]

סמליותו הדתית של התאריך באה לידי ביטוי בכך שהוא חל בימי [ספירת העומר](#) שהם ימי אבל לעם ישראל. סמליותו הלאומית באה לידי ביטוי בכך שהוא חל שמונה ימים לפני [יום העצמאות](#) ובכך מדגיש את המעבר של הלאום היהודי "[משואה לתקומה](#)". יש הרואים בקביעת [הרבנות הראשית לישראל](#) את [עשרה בטבת](#) כ"יום הקדיש הכללי" לזכר נפטרים שיום מותם לא נודע, ובפרט קורבנות השואה, כבחירת תאריך חלופי לזיכרון השואה, שיש בה אף התנגדות מסוימת לאתוס הזוכר דווקא את הלוחמים (בבחירת התאריך המקביל לפרוץ מרד גטו ורשה). תאריך זה של עשרה בטבת פורסם על ידי הרבנות שנתיים קודם לכן (כבר בשנת [1949](#)) מתוך ראיית השואה כחורבן המודרני. לאחר מכן התקשתה הרבנות לקבל את התאריך של יום השואה מאחר שההלכה, לפי דעות אחדות, אוסרת [להתאבל](#) בחודש [ניסן](#). עם זאת, לדעת אחרים יש להתחיל את אבלות [ספירת העומר](#) כבר בתום חג הפסח, עוד בטרם הסתיים חודש ניסן, כך שמבחינתם של יהודים דתיים רבים יום השואה חל בתקופה שממילא נהוגים בה מנהגי אבלות.

בענין זה חלו שינויים מופלגים בעזרים וחמש השנים האחרונות. וגם אם דברי הרב צבי יהודה קוק קשים לעיכול תיאולוגי הרי שחברתית-לאומית והיסטורית - גישה זו היא כמעט המיין סטרים כיום. נעקוב בהקשר זה אחרי רעיון מהר"ל:

מהר"ל, נצח ישראל, פרקים ל, לא, לה

כבר התבאר לך כי גלות ישראל... הוא סבה אל הטוב המקווה לנו לבסוף... כי כל הויה יוקדם לה העדר... כמו שיוקדם הלילה לפני היום, וכך יוקדם עולם הזה לפני עולם הבא, ולכך ראוי שיוקדם לפני זה העדר וחסרון הוא הגלות.

...שקודם וסמוך לביאת הגואל נראה שפלות ישראל יותר ממה שהיה כבר, הן מצד שפלותם בעצמם, שכמעט נשתכחה תורה, ואין גדולה בישראל. והן מרודים ושפלים ובזוים בין האומות מאוד מאוד, כל שעה יותר ממה שהיה... כי כל הויה חדשה הוא הפסד הויה הראשונה, ולפיכך הוא הגורם שיהיה העדר הויה בעולם קודם שיתגלה המשיח, עד שיהיה כאן הפסד הויה הראשונה, ואז יתחיל ההויה מחדש..

▪ מה זה אומר על היחס שבין השואה למדינה?

ג. השינוי המוסרי

הנר השביעי

אנו, יהודים בני הדור השלישי לתקומה ולעצמאות, מבקשים בדחילו וברחימו ליטול מתוך אש זכרם של ששת מיליוני הקורבנות של השואה הנאצית, למעין אבוקה נוספת ולהציגה בפני כל העולם. אבוקה שביעית. לנו הזכות הטרגית לעמוד כאן, לזכור ולהזהיר: אין עם, אין תרבות ואין קבוצת בני אדם המחוסנים מפני שנאה, גזענות, רדיפות והשמדה.

שנאת האחר, רדיפתו וחיסולו הם תופעה חברתית העלולה לתקוף כל קבוצת בני אנוש ובכל זמן.

אין אנו מתכוונים חס וחלילה להמעית מכאב זיכרון בני עמנו, או לערוך השוואות בין שואה לשואה.

כל שאנו מבקשים הוא להזכיר לכל בני האנוש כי רדיפת האחר והשמדתו היא מפלצת אנושית, יצירת מוחו וכפיו של האדם, כפי שידעו זאת גם גזעים ועמים אחרים, בני דתות וקבוצות אוכלוסייה שונות במהלך ההיסטוריה האנושית. עלינו לזכור שרק האדם יכול לה למפלצת הנוראה הזאת.

אנו, צאצאי הנורא מכל, היום זקופי קומה, נושאים תפילה לשלום ולאחווה העמים, הדתות, הגזעים והתרבויות.

"קדמה" תל-אביב, יום השואה תשנ"ד

- טקס זה עורר תסיסה ציבורית ודין נוקב. מנהל בית הספר הואשם בפוסט ציונות ובחילול זכר השואה. האמנם?
- האם נתיב זה הוא הכלאת זמורת זר במסורת היהודית או שמא שיבה אל האותנטיות של המסורת היהודית? נסו לבחון זאת לפי הפסוקים הבאים.

ספר דברים פרק ה:

(יד) וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבֶת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹד: וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטִייה עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי:

ספר דברים פרק כד

(יז) לֹא תִשָּׂה מִשְׁפַּט גֵר יְתוֹם וְלֹא תִחַבֵּל בְּגֵד אֶלְמָנָה:

(יח) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוֶּה לַעֲשׂוֹת אֶת הַדְּבָר הַזֶּה:

(יט) כִּי תִקְצֹר קִצְרֶיךָ בְּשָׂדֶךָ וְשִׁכַּחְתָּ עִמָּךְ בְּשָׂדֶךָ לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לְגֵר לְיְתוֹם וְלְאֶלְמָנָה יִהְיֶה לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה יְדֶיךָ:

(כ) כִּי תִחַבֵּט זֵיתְךָ לֹא תִפְאֵר אֶתְרִיךָ לְגֵר לְיְתוֹם וְלְאֶלְמָנָה יִהְיֶה:

(כא) כי תבצר כרמך לא תעולל אחריו לגר ליתום ולא למנה יהיה:

(כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה.

ספר דברים פרק י

(יד) הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה:

(טו) רק באבתיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים כיום הזה:

(טז) ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד:

(יז) כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדל הגבר והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד:

(יח) עשה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה:

(יט) ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים: